

393, 416; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, s. 67, 69, 195, 245, 323, 328, 337, 350-351; İsmail H. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, İstanbul 1953, s. 7; Spuler, *İran Moğolları*, s. 298; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991, s. 115; Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, Ankara 2000, s. 40; J. Deny, "Rikâbdâr", *IA*, IX, 742-744; a.mlf., "Rikâbdâr", *EI²* (Fr.), XIII, 547-549.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

RİKÂK

(bk. ZÜHD ve REKÂİK).

RİKÂZ

(bk. DEFİNE).

RİND

(رند)

Kendini hiçbir kayıt ve dinî geleneğe bağlı görmeyen, sadece Allah'la yetinen mücerret kişi anlamında bir terim (bk. ZÜHD).

RİSÂ

(bk. MERSİYE).

RİSÂLE

(الرسالة)

Edebî mektuplar ve belli konularda küçük hacimli eserler için kullanılan terim.

Sözlükte "göndermek" anlamındaki *ir-sâl* kelimesinden isim olan *risâle* (risâlet, çoğulu *resâil*) "sözlü veya yazılı mesaj iletme" mânasında "elçilik" demektir. Elçinin ilettiği yazılı mesaja, ayrıca küçük kitaba da *risâle* denilmiştir (*Kâmus Tercümesi*, III, 224). *Risâlenin* mânası zaman içinde hitap, kitap, mektup, makale; inceleme, araştırma, monografi kelimelerini karşılayacak şekilde genişlemiştir. II. (VIII.) yüzyıldan itibaren edebî mektup, ilim, sanat, edebiyat vb. alanlarda tek bir konu üzerinde yapılan araştırma (monografi) ve makale anlamları öne çıkmıştır (krş. *Tâcû'l-'arûs*, "rsl" md.). Modern Arapça'da *risâle* "ilmî tez" anlamını da kazanmış olup "*risâletü't-dukto*ra, *risâletü'l-mâcester*" şeklinde kullanılmaktadır. Kur'ânî bir terim olarak *risâlet* bir mesajın sözlü olarak ifadesi ve iletilmesidir. Kelime Kur'an'da tekil ve çoğul şekliyle on yerde geçmekte olup bunların "bilgi, mesaj veya haberi etkili

biçimde ifade ederek iletme" anlamındaki *tebliğ* kavramıyla kullanılması, dört yerde nasihat, bir yerde kelâmı birlikte zikredilmesi *risâletin* "iyi, yararlı ve güzel olan mesaj" mânasına geldiğini gösterir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "rsl" md.).

Risâlenin "yazılı mesaj, yazılı belge" anlamını kazanması Hişâm b. Abdülmelik'in (724-743) kâtibi Ebû'l-Alâ Sâlim b. Abdullah ile ilişkilendirilir (*EI²* [İng.], VIII, 532). Sâlim'in Aristo'nun İskender'e yazdığı mektuplardan Arapça'ya yaptığı çevirinin başlığı *risâle* kelimesini içeriyordu (*Risâletü Aristâtâlis ile'l-İskender fi siyâseti'l-müddün*). Ayrıca onun 100 varaklık bir *risâlesinin* olduğu belirtilmektedir (İbnü'n-Nedîm, s. 131). İslâm öncesinden itibaren Araplar'da resmî yazışmaları yapmakla görevli kâtipler mevcuttu. Bu tür kâtipler Hz. Ömer zamanında kurulan divanların hesaplarını tutuyordu. Emevîler döneminde divanların sayısı beşe çıkarılmış, bunlardan sadece yazışmaları yapmakla görevli bölüme *Divânü'l-inşâ* adı verilmişti. Buradaki görevli kimselere kâtip, yaptıkları işe *mükâtebe*, yazılan şeylere kitap (mektup) deniyordu. Hz. Peygamber'in davet mektuplarına da kitap adı verilmiştir. Ahmed Zekî Saffet, koleksiyonundaki mektuplar için *risâle* terimini ilk defa Ömer b. Abdülazîz'in bir mektubu için kullanmıştır (*Cemheretü resâ'ili'l-'Arab*, II, 311). Kitaptan *risâleye*, kâtipten *müteressile* ve *mükâtebe* teressüle geçiş sürecinde ilk değişim, Emevîler devrinde Irak Valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ın kâtibi Amr b. Nâfi'in, kalem aldığı mektupları Araplar'ın daha önce alışık olmadıkları biçimde uzatmasıyla meydana gelmiştir (Şevki Dayf, s. 106). Böylece gelişim sürecine giren mektup sanatı, son Emevî halifesi Mervân b. Muhammed'in kâtibi Abdülhamîd el-Kâtib (ö. 132/750) tarafından yeni bir biçime kavuşturulmuştur. Ebû'l-Alâ Sâlim'in kız kardeşinin kocası olan Abdülhamîd (İbnü'n-Nedîm, s. 131) *risâle* sanatını ondan öğrenmiştir. Mektuba hamdû senâ bölümünü ekleyen ve mektupları daha da uzatan Abdülhamîd'in bu alanda özel bir üslûba sahip olması ve sonraki *risâle* yazarlarını etkilemesi sebebiyle (İbn Hallikân, III, 230), "*Risâle Abdülhamîd ile başlar, İbnü'l-Amîd ile son bulur*" denmiştir (Şevki Dayf, s. 114). İbnü'n-Nedîm onun 1000 varaklık *risâle* koleksiyonu olduğunu söylerse de (*el-Fihrist*, s. 131) bunlardan günümüze çok azı ulaşmıştır (bazıları için bk. Muhammed Kürd Ali, s. 164-175; ayrıca bk. MEKTUP).

Risâle kelimesinin kişiler arasındaki yazışmalara ad olmasından başka zaman içinde ilk örneklerinin mektup formunda

olması sebebiyle monografi tarzı eserlere de bu isim verilmiştir. İlk defa, Mervân b. Hakem'in soyundan gelen halifeler döneminde bilginin aktarımı *risâle* formunda gerçekleşmiştir. İslâm'ın ilk yıllarındaki olaylarla ilgili olarak bilgi edinmek isteyen Abdülmelik b. Mervân dönemin ünlü fakihlerinden Urve b. Zübeyr'e mektup yazmış, o da istenen bilgileri *risâle* (mektup) yoluyla kendisine ulaştırmıştır (Taberî, I, 1180-1181, 1284-1288, 1634-1636, 1770). Mektupla bilgi aktarımı yazara çeşitli kolaylıklar sağladığı ve esere bir sohbet havası kattığı için daha sonraki zamanlarda da benimsenmiştir. Söz konusu kolaylıklardan biri, katı ve yerleşik kuralların izin vermeyeceği bazı şahsî görüşleri daha rahat ifade edebilme imkânıydı. Zira ilmî ölçülere göre aktarılan bilginin bir dayanağa oturtulması gerekiyordu, mektup formunda yazılan monografilerde ise bu zorunluluk yoktu. Bu sebeple bireysel düşüncelerin ve kabullenilmiş değer yargılarıyla çelişen fikirlerin ifade edilmesi için *risâle* formuna başvuruluyordu. İlk Abbâsî halifeleri dönemindeki dinî, askerî, içtimai, siyasî ve malî kurumların en mükemmel analiz ve eleştirilerinden biri olan İbnü'l-Mukaffa'nın eseri *Risâletü's-şahâbe* başlığını taşır (Muhammed Kürd Ali, s. 120-131). Eser *Risâletü's-siyâse* ve *er-Risâletü'l-Hâsimiyye* olarak da anılır. Câhiz'in felsefe, kozmoloji, astroloji, sihir ve müzik gibi konulara dair *Risâletü't-terbî' ve't-tedvîr* ile İbn Zeydün'un Vezir İbn Abdûs'a hitaben sevgilisi Vellâde'nin ağzından yazdığı *er-Risâletü'l-hezliyye*'si, cinler âlemine gerçekleştirilen bir seyahat çerçevesinde Ebû'l-Alâ el-Maarrî'nin dinî ve felsefî problemleri özgün bir yaklaşımla ele aldığı *Risâletü'l-ğurân*'ı, İbn Şühedâ'nın aynı yöntem içinde edebî problemleri çağdaşlarının anlayışlarından farklı bir görüş açısıyla işlediği *Risâletü't-zevâbi'* ve *z-zevâbi'* klasik Arap edebiyatının şaheserleri olarak değerlendirilir.

Başta inanç, felsefe, dil ve edebiyat problemleri olmak üzere *risâle* Arap kültürünün hemen bütün alanlarında görülmektedir. Pek çok eser arasında Câhiz'in *risâleleri* teolojik, sosyal, siyasal ve edebî problemler gibi çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Teolojik alanda ortaya konan *risâlelerin* en eskileri Hasan-ı Basrî ve Gaylân ed-Dimaşkı gibi önemli kişilere atfedilen eserlerdir. Hasan-ı Basrî'nin *Risâle fi fazli Mekke*'si ile *Risâle ilâ 'Abdillelik b. Mervân fi'l-kader*'i ve dönemin âlim ve yöneticilerine yazdığı bazı mektupları günümüze ulaşmıştır (Ahmed Zekî Saf-

fet, II, 233-234, 324-334). Kaderiyye fırkasının doğuşunu hazırlayanlardan biri sayılan Gaylân'ın Emevîler'e karşı siyasî muhalefet mesajları taşıyan bazı mektuplar yazdığı (Watt, s. 104) ve 2000 varak aşan bir risâleler koleksiyonu bıraktığı kaydedilir (İbnü'n-Nedîm, s. 131). Louis Massignon, "Gaylâniyyât" diye adlandırılan bu koleksiyonun Hasan-ı Basrî'ye atfedilen risâlelerle karışmış olabileceğini düşünmektedir (Watt, s. 104). Onun bazı mektupları günümüze kadar gelmiştir (İbn Asâkir, IV, 287). Çoğu tâbiîn nesline mensup olan bu yazarlar risâle formunu teolojik düşüncelerini kolaylıkla anlatabilmek için seçmiştir. Şâfiî'nin fıkıh usulüne dair eseri *er-Risâle* adını taşımaktadır. Daha sonra gelenler de risâle formunu kendi görüşlerini ifade etmek için benimsemişlerdir. Bu alanda ortaya konan pek çok monografi arasında, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin Selef'in birleştiği inanç ilkelerine dair Demirkapı halkına gönderdiği mektup olan *Risâle ilâ Ehli's-Segri*'i (Kivâmüddin Burslan tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. *DİFM*, sy. 7 [1928], s. 154-176; sy. 8, s. 50-59), İbn Ebû Zeyd'in Mâlikî fıkıhına dair *er-Risâle*'si (nşr. Hâdî Hammû – Muhammed Ebû'l-Ecfân, Beyrut 1406/1986) ve Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*'si (Bulak 1284) örnek olarak zikredilebilir. Mu'tezile düşünürlerinden Ebû Hâşim el-Cübbâ'nın *el-Bağdâdiyyât* ve *el-'Askeriyyât* adlarını taşıyan koleksiyonları risâlelerin gönderildiği kişinin ve ikamet yerinin adından oluşan bir başlık taşır. Kâdî Abdülcebbar'ın *er-Râziyyât* ve *el-Hârizmiyyât*'i da bu niteliktedir. İbn Teymiyye'nin *Mecmû'atü'r-resâ'ilü'l-kübrâ*'sında (Kahire 1385) genel yapıya ilâveten soru soran kişinin adı, sorunun başlığı ve risâleye daha gerçekçi bir görüntü veren diğer hususlar kaydedilmiştir.

Felsefe alanında risâle türündeki telifler ilk dönemlerden itibaren başlamıştır. İlk İslâm filozofu Ya'kûb b. İshak el-Kindî, sisteminin en önemli yönlerini *Resâ'ilü'l-Kindî el-felsefiyye* adlı eserinde ortaya koymuş (nşr. M. A. Ebû Rîde, I-II, Kahire 1950-1953), Ebû Bekir er-Râzî de risâle türünü kendi düşüncelerini ifade aracı olarak kullanmıştır. III. (IX.) yüzyılda risâle, diğer alanlarda olduğu gibi felsefe alanında da monografi yazarlarınca seçilen bir telif şekli haline gelmiştir. Zaman zaman risâle yerine "makale" kelimesi kullanılmıştır. Nitekim İbn Sînâ'nın *Risâletü'l-kuve'l-insâniyye ve idrâkihâ* adlı eseri *Maqâle fi'l-kuve'l-insâniyye* adıyla da bilinir. Tıp, matematik, eczacılık vb. alan-

larda yüzlerce bilimsel eserin telifinde bu yapı seçilmiştir. *Resâ'ilü'l-İhvânî's-şafâ* en önemli risâle tarzı olan monografi koleksiyonlarından birini teşkil eder. Endülüslü filozof İbn Bâcce'nin felsefî eserlerinin çoğu risâle şeklindedir (*Resâ'ilü'l-İbn Bâcce*, nşr. Mâcid Fahrî, Beyrut 1968). Makale adıyla da pek çok incelemesi bulunan İbn Rüşd'ün (*Eİ²* [İng.], VIII, 534) Aristonun eserlerine yazdığı kısa yorumlar *Resâ'ilü'l-İbn Rüşd* adını taşımaktadır (Haydarâbâd 1947). Bazı monografî risâleleri oldukça hacimlidir. Meselâ İbn Ebû Zeyd'in Mâlikî fıkıhına dair *er-Risâle*'si, Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin *Risâletü's-şadağa ve's-şadîk*'i (İstanbul 1301) hayli uzundur. Halife Me'mûn döneminde iki dost olan müslüman Abdullah b. İsmâil el-Hâşimî ile hristiyan Abdülmesîh b. İshak el-Kindî'nin birbirlerini kendi dinlerine davet eden risâleleri 270 ve 233 sayfadandır oluşmaktadır.

Risâle, geleneksel edebî kategorilerden herhangi birine dahil edilip isimlendirme imkânı bulunmayan çalışmalar için de genel başlık vazifesi görmüştür. İbn Fadlân'ın *Rihle'sinin* asıl adı *Risâletü'l-İbn Fadlân*'dır. İbn Tufeyl'in günümüzde bir hikâye, bir roman gibi görülen *Hay b. Yakzân*'ının tam adı *Risâletü Hay b. Yakzân*'dır. Ayrıca risâle ile makâmeyi, makale ile makâmeyi birbirinin yerine kullanan müellifler de olmuştur. İbn Hamdûn, *et-Tezkire*'sinde Bedüzzamân el-Hemedânî'nin *Maqâmât*'ına resâil adını vermiş, Kâtib Çelebi de Süyûtî'nin bazı makâmelerini risâle olarak nitelemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, III, 224; Taberî, *Târîh* (de Goeje), I, 1180-1181, 1284-1288, 1634-1636, 1770; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 131; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-hamse* (nşr. Abdülkerîm Osman), Kahire 1967, s. 21-23; İbn Asâkir, *Târîhu'l-Dumaşk* (Şihâbî), IV, 287; İbn Halikân, *Vefeyât*, III, 230; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, Kahire, ts. (el-Müessesetü'l-Misriyyetü'l-âmme), II, 192-339; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 476; Muhammed Kürd Ali, *Resâ'ilü'l-bülegâ*, Kahire 1913, s. 120-131, 164-175, 217-230; Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibüh fi'n-neşri'l-'Arabî*, Kahire 1960, s. 106, 114; Hüseyin Nassâr, *Neşetü'l-kitâbetü'l-fenniyye*, Kahire 1966, tür.yer.; Ch. Pellat, *The Life and Works of Jâhîz* (trc. D. M. Hawke), London 1967, s. 14-26; Tâhâ Hüseyin, *Min târihi'l-edebi'l-'Arabî*, Beyrut 1971, II, 444-447; Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretü resâ'ilü'l-'Arab fi 'uşûri'l-'Arabîyyeti'l-zâhire*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmîyye), I-IV, tür.yer.; Zekî Mübarek, *en-Nesrû'l-fennî fi'l-karnî'r-râbi*, Kahire 1352/1934, I, 105-112; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 104; Mustafa ez-Zebbâh, *Fünûnün-neşri'l-edebî bi'l-Endelüs fi zillü'l-Murâbiîn*, Beyrut-Dârülbeyzâ 1987, tür.yer.; A. Arazi – H. Ben Shamma, "Risâla", *Eİ²* (İng.), VIII, 532-539.

RAHMÎ ER

□ FARS EDEBİYATI. Risâlenin tarihi İran'da İslâm öncesi dönemlere kadar uzanır. İbnü'n-Nedîm *el-Fihrist*'inde Maniheizm'e dair yetmiş beş risâleden bahseder. Şehir coğrafyasıyla ilgili *Risâle-i Şetris-tânâ-yi İrân*, *Risâle-i Mâdigân Çet-reng*, *Çetrenğnâme*, *Şatrancnâme*, *Risâle-i Genc-i Şâyegân*, *Risâle-i Pend-nâme-i Büzürgmîhr Buhtekân*, *Risâle-i Enderj-i Hüsrev Guvâtân* bunlardan birkaçıdır.

İslâmî devirde risâle yazımına önem verilmiş ve çeşitli alanlarda binlerce risâle kaleme alınmıştır. Kelâm sahasındaki risâleler arasında İbn Sînâ'nın *Mî'râcnâme*'si, Nâsır-ı Hüsrev'in *Güşâyîş ü Rehâyîş*'i Ömer Hayyâm'ın *Risâle der 'İlm-i Külliyyât*, *Risâle fi'l-vücûd ve Silsile-i Tertîb*'i (*Risâle fi Külliyyâtü'l-vücûd*), Şehâbeddin Sühreverdî el-Maktûl'un *Şafir-i Sîmurğ* ve Mûnisü'l-uşşâk'ı, Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî'nin *Risâle-i Ma'ârif*i, Necmeddin-i Dâye'nin *Risâle-i 'İşk u 'Akl*'i, Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Risâle-i Âğâz u Encâm*'i, Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Risâle-i 'Akl u 'Aşk*'i ve Reşîdüddin Fazlul-lah-ı Hemedânî'nin kelâmin yanı sıra diğer dinî ve tasavvufî içerikli risâleleri sayılabilir. Bunlara İbn Sînâ, Fahreddin er-Râzî, Nasîrüddîn-i Tûsî, Efdalüddîn-i Kâşânî, Kutbüddin er-Râzî'nin çalışmaları başta olmak üzere İslâm felsefesi alanında yazılan çok sayıda risâleyi de eklemek gerekir. Şii dünyasında fikhî konularla ilgili olarak yazılan birçok risâle yanında merci-i taklîd seviyesindeki âlimler de bu özelliklerini "risâle-i ahkâm, risâle-i ameli" denilen ve fikhin ana konularını özet halinde içeren birer fetva kitabı neşrederek ilân ederler.

Tasavvufî alanda yazılan risâleler de oldukça kabark bir yekün tutar. Bunlar arasında Hâce Abdullah-ı Ensârî'nin *Risâle-i Mufaşşala ber Fuşûl-i Çihl ü Dû der Taşavvuf*, *Şad Meydân*, *Kenzü's-sâlikîn*, *Maḥabbetnâme* ve *Vâridât*'i, Ahmed el-Gazzâlî'nin *Risâletü'l-'aşkıyye*'si, Efdalüddîn-i Kâşânî'nin *Muşannefât-ı Efdalüddîn Muhammed Merâkî-i Kâşânî* adıyla toplu olarak basılan risâleleri, Fahreddin-i Irâkî'nin *Lema'ât*'i, Nasîrüddîn-i Tûsî'nin tasavvufî sülûkten bahseden *Risâle-i Evşâfû'l-eşrâf*'i, Alâüddeve-i Simnânî'nin *Muşannefât* adıyla bir arada basılan risâleleri, Seyyid Ali Hemedânî'nin *Risâle-i Menâmiyye*, *Fütüvvetnâme*, *Âdâb-i Sofre* gibi eserleri sayılabilir. Bunların yanında Hâce Muhammed Pârsâ, Sâ-yinüddin Türke, Ni'metullah-ı Velî, Abdurrahman-ı Câmî gibi edip ve şairlerin tasav-